

HORVÁTH CYRILL ÉS A PHILOSOPHIA.

Midőn Hegel, a berlini nagy államphilosoph, az utolsó kanál vakolatot is fölsujtá rendszerének csucsives épületére s aztán, az 1831-iki kolera kezéből a vakoló kanalat Leibnitz halála napján kiragadván, Solger és Fichte mellé feküdt a berlini sirkertbe: a jó berliniek egy ideig néma esodálattal mereszték tekintetöket az óriási rendszer épületének szédületes ormóira, — s egy mély sohajjal lassan megtérve keblökbe az önfeledt lélek, összenéztek s susogák:

— Es war jöttlich! . . .

Történelmi szavak. Az áldott emlékü Toldy Ferenc beszélt el, ki Berlinben utaztakor nem mulaszthatá el az akkor még előadó Hegel meghallgatását, s esendesen a terembe sompolyogva a legközelebbi pad szélén meghuzódott. A zsufoolt hallgatóság áhitatos csenddel csüggött a philosoph akadozó, de az elmemélység miatt nem saját-szerű bájnélküli szavain, s óra végével Toldynkhoz a fönt irt szavakkal fordult szomszédja, kinek ő viszonzá:

— Sajnálom, hogy semmit sem értettem belőle; hát ön?

— Én sem; aber es war doch jöttlich!

Tehát még is! — Mert akkoron a hegelismus divatos vala. Ugyanis Európára Napoleon legyőzetése után a szent szövetség vaskeze nehezült, s az állami absolutismus eszméje a porosz sas szárnyai alatt nyert legerősebb kifejezést; e szellem pedig a hegeli absolut pantheismusban jegecült meg, oly korszerű formává, mely természetessé tevé a hegelismusnak a hivatalos állammal történt összeköttetését s politikailag adminisztratív befolyását. Következésképp a philister szellem föltétlen hódolatát s magasztalását is maga iránt. S meggondolva, hogy a laikus rendszerint azon philosophusnak ad igazat, kit utoljára olvas, ama tünet csoda-e, midőn magok a szakphilosophok, Hegel iskolájának ép legfigyelemreméltóbb képviselői, élőkön Gablerrel, a mester tanszékének örökösével, az imposans rendszer láttára mintegy

elkámpúlva szükségtelennek s lehetetlennek tartják vala a mester elvein túllépő tovahaladást? . . .

Azonban a böleseat szelleme minden történeti jelenségek közepe is hű marad önmagához. Azt bebalzsamozni s megfagyasztani nem sikerülhet. Mert valamint a szellem örökké fejlődik s föltart-hatatlanul nehézkedik előre, a lényegébe oltott törvények vas logikája szerint: úgy a böleseat, a szellemi fejlettség színvonalának e legmagasb formációja sem állapodhatik meg valamely divatos rendszernél, míg csak a philosophia eszméje ki nincs meritve.

Valamint hogy a valódi telivér böleselmi szellemet megvesztegetni sem lehet. Bizonyosság rá ép maga a hegelismus, mely noha szövetekezett az absolutismussal, mégis ki van benne mondva követelményül a népképviselő, sajtószabadság, nyilvános jogszolgáltatás, esküdtszék, s a testületi önkormányzat! És noha követőinek többsége, köztök ép a legfigyelemreméltóbb tehetségekkel, szükségtelennek, sőt lehetetlennek tarták a tovahaladást: mégis a már Hegel életében nyugtalan-kodni kezdő kevésbbé jelentékeny Weisse Krisztiánnak lett velők szemben igaza. —

Röviden: a hegeli iskola megoszlott; s ezzel lábra kapott ismét a philosophiai véleménykülönbségek azon gazdagsága, melyet a szak- ismerő az élet, a laikus többség pedig a föloszlás jeléül tekint.

Mert a laikus világ sehogy sem bir megbarátkozni a philosophia történetében tapasztalható vélemény-eltérésekkel; elannyira, hogy e miatt a philosophiától valóságos ellenszenvvel, felé pedig gunynyal fordul, s ez ellenszenv és gúny hatványozott elkeseredéssel ujjul meg mindannyiszor, valahányszor egy-egy kimagasló s egy időre domináló s divatos rendszerrel már-már megbarátkozván s ennek tövében szellemvilágának állandó oszlopait leütni készülvén, a biztosnak s bevég-zettnek vélt rendszert egyszerre bomladozni látja.

„Hát nincs immár sehol és soha megnyugvás? Mi véleményt formáljunk tehát? Mi a positivum a philosophiában? Örökké rendszerből rendszerhez utasítottunk, hogy szellemileg bolyongjunk mint az örök bolygó?“ . . .

És idézik gunyosan Cicerót, ezen szónoki enormitása miatt minden másban is oly nagy tekintélyt, ki szerint nem volna oly fél-szeg mondás, melyet valaha valamely böleselkedő nem védett volna; s nem veszik figyelembe, hogy Cicero is, mint általában a *κατ' ἑξοχήν*

szónoki szellem, bár mily mélyről s bensőből bugyogjon is ékesszólása, — kifelé irányult, inkább centrifugális mintsem concentrált szellem. Jól esik azonban a nagy közönségnek egy ily tekintély kőszá hirű mondásával tolmácsolnia gunyját; mert a guny alatt bosszuság lappang, ez alatt pedig félelem, — s ez alatt azon ösztönszerű szüksége a szellemnek, melynél fogva nyugalmat, rendet, biztosságot, bevégeztséget, egységet, világos áttekintést — szóval bölcsességét szomjaz; azért, a régi közmondás szerint, minden ember született bölcselő és törekszik többé-kevésbé bölcselmi rendszerre tenni szert a legegyszerűbb ember is; természetesen kiki a maga módja szerint! — Ha már most az iskolázott ember a philosophia divatos rendszerének mint végérvényűnek s bevégeztnak applaudálván, egyszerre azt veszi észre, hogy a philosophia és sophia nem egy: csalódásában félni, félelmében boszankodni, boszankodásában gunyolódni kezd! . . .

Hanem a szakbölcselő ép abban fődözi föl az élet jeleit, a mit laicus világ perhorrescál: a sokféleségben. Jól tudja ő, hogy a bölcséletnek valamint egyik rendszere sem állandó és bevégett, úgy rendszereinek különfélesége sem a tehetetlenség, fölbomlás, bizonytalan kapkodás jelensége, Jól tudja ő, hogy a philosophia bár minden tudományok közt a legváltozatosabb nézet-eltéréseket tünteti föl: mindazáltal tán egy tudomány eszméjének fejlődése sem oly szükségyszerűleg következetes, rendszeres és hézag nélküli, mint a bölcséleté. A philosophiával hivatásszerűen foglalkozónak szemét nem csalja meg a nézet-eltérések nyüzsgő sokasága, hanem fölismeri benne az egységet: mindeniket ugyanazon alapeszme fejlődési mozzanataiként fogván föl. És a sokféleség a helyett, hogy mint a laicust elcsüggesztené, leszáll mélyen a bölcsélet alapeszméjének méhébe önmagába merülten fürkészi a philosophiailag megnyilatkozó szellem rejtélyeit s szükségleteit; s ezekhez viszonyítva a vélemény sokaságot, ezeket elemzi, mérlegeli, vonatkoztatja úgy egymásra mint a bölcsélet alapeszméjére általán, s így hozza tisztába, mily problémák, mily fokban s mily oldalokról oldvák meg eddig, s hogyan merülnek föl még mindig, újabb megoldandó problémák, — vagy mily újabb stádiumba lépnek s hogyan formulázódnak a megoldás eddigi tárgyai? s amennyiben ezek iránt tiszta áttekintésre jut: saját maga számára is vállal munkarészt, hogy az eddigi nézetek sokasága az övével is szaporodván, — mentül több oldalról, mennél teljesebben jusson a tudalom

világában a bölcselet alapeszméje, — melyhez viszonyítva az eddigi összes nézetek elvégre is egymás kiegészítői. Mintegy különféle parányok ugyanazon egyetlen organismuson belül; s melyekből habár az anyagesre már sokat el is távolított a szervezetből: de annak idején szükségesek voltak azok a szervezet fejlődésének azonkori stadiumához!

Ily mély elméjű gondolkodót tisztelünk Horváth Cyrillünkben is, kinek bár ugyszólván szemei előtt sarjadzott föl a Hegel utáni bölcselemi nézetek flórája: mégis, sem állandót nem várva, sem a sokféleség miatt el nem csüggedve, azokkal párhuzamosan dolgozék saját választott problémái saját modú megoldásán. — Ép ebben, hogy párhuzamosan dolgozva az összes Hegel utáni bölcselekedő nemzedékkel, ennek munkabeli eredményein nemcsak saját léptei biztosságát mérlegetti vala, hanem értékesíteni is iparkodék azokból minden hasznosat, — e körülményben vélem rejleni egyik okát annak, hogy szakadatlan munkássága mellett is miért tett a gazdag eredményből sajtóilag oly keveset közzé, noha hír szerint hátra hagyott becses iratai mázsákra mennek.

Annál pazarabbúl ontotta azonban szellemének tárát hosszú éveken át pontosan tartott nyilvános előadásai közben. Ez előadások gazdag szüretjein némi cseppeket gyűjtögetvén, tán inkább érdeket, mintsem alkalmatlanságot fog szerezni, midőn azokból hálám csekély italáldozatául nyilvánosan öntök egy keveset a kegyelt hantokra, látatva némileg, mily italt szűrt nemzeti kultúránk nagy „Agrikolája“.

* * *

„Il n'y a qu'un animal“; mondá Geoffroy St. Hilaire Etienne. És Darwin óta e paradoxnak látszó állítás ép oly kevéssé paradox, mint az, hogy a philosophia is csak egy! Igaz ugyan, hogy a fölületes szemlélő fejét veszti azon sokszerű fölfogás láttára, melylyel a bölcseletnek ne mondjam története, de csak jelene is dicsekszik; ámdé ha csak kevéssé tájékozódunk is ezek közt, csakhamar szemünkbe ötlük előbb két fő irány, az ideal és real, objectiv és subjectiv irány, melyek a bölcselet történetén végig huzódnak. Megpillantjuk továbbad a harmadik törekvés nézet csoportját is: a két előbbit kibékíteni törekvő irányt; mely amazokkal együtt anynyira szembetűnő, hogy e hármas iránynak tudata ma napság úgy szólván közbirtok. Elannyira,

hogy elmondható, miszerint nincs senki, a ki e tudat hiával nyitná föl ajkait a philosophia ügykörében.

Azonban már kevesebb azok száma, kik a három fő irány tudatával be nem érve, tovább nyomozzák ezek szálait a történelem útmutatása szerint föl a múltba, miglen a szálak összebonyolulnak. A medrek iránya elvész, mint a Nilusé a katarakták, mellék folyók és sziklafalak utvesztőjében; s valamint a Nilus forrását lankadatlanul kutató végre egy nagy vizeztartó medenczéhez jut el, melyből a szent folyam kiindul: úgy tünnek föl a philosophiának említett irányai is levezető folyamokúl mint abstractiók, melyek hosszas vajudás után szűrődtek le egy közös gondolattömbből.

Azon ősi gondolattömb, mely a magára hagyottan böleselkedő emberi szellemnek mintegy hajótörésből megmentett batyuja, melyben észlelet és hit, ősrégék és hagyományok, böleselmek és mythosok, theoremák és theologiák összegyömöszölvék, de melynek első keletkezése ős homályban vész el: az idealismus és realismusnak e közös kiindulási medencéje, — a pantheismus! — Ha ugyanis a philosophia történeti nyomait azon ponton is túl fürkészsük, hol már megszűnik a philosophiának philosophiai arculata, amaz ősi korszakban, melyben sem idealismus- sem realismusról nincs még szó, még mindig határozott formátiókkal dicsekszik a pantheismus. Az ó Hinduk, Perzsák, Babiloniak, Egyptusiak stb. ismerék már azt, mielőtt ezek némelyeiknél dualistikus alakot öltött volna a világnézet.

És hogy az idealismus és realismus csak abstractiók, bizonyítja azon tény, hogy ezeket elemezve, a kérlelhetetlen logika elől a pantheismusba sülyednek vissza, mint az idealismus Fichtenél, s a legszélsőbb materialismus is akár a naturalismus, akár az idealismussal rokon sensualismus cége alatt többeknél. — Elannyira, hogy a böleselet történelmét, ha gyakorta a szinfalak mögött is, de a pantheismus dominálja.

És valóban, melyik világnézet öltött oly sok különböző arculatot a történetben a Vedáktól Hartmannig, mint a pantheismus? És mi mást bizonyít e körülmény, mint azt, hogy eddig e rendszer képezé a böleseletnek „circulus vitiosus“-át?

Ám beszéljen hát a történelem.

Mellőzve a tudatos böleselkedésnek nem nevezhető keletieknek már említett pantheistikus theologiáit, a görök nép böleseletében az

első, ioni iskolával párhuzamban csakhamar megpillantjuk az eleatáknál a pantheismus tisztán formulázott elvét: a *ἐν καὶ παν* jelszót. Ezek és Empedokles, Demokritos és a Pithagoreusok elveit ugyan csak pantheistikusan foglalja össze a klasomenei Anaxagoras, kinél az atomok a *ὁμοιομέτεια* éltetve az empedoklesi szellemű mythicus erő: a *νοῦς* által: pantheismus hylosoisticus!

A sophisticából kiváló Sokrates után hatalmas virágzásnak lendült görög böleseletben, Plato és Aristoteles alatt szunyadni látszik ugyan a pantheismus, de csak, hogy a plátói mythikus Demiurgosban új életre keljen az alexandriai iskolásoknál; s hogy ugyanazt a keletről szivárgott ind emanatistikus gnosticismus szintén megragadva, előkészítse a manicheismust, e perzsa gnósiszt. És Aristoteles? az ő kategoriáinak élén az *οὐσία* — állag tűnik föl, hogy jelszava lehesen az arianismusnak a *ομοουσιος* és *ομοιουσιος* vitában.

Majd a neoplatonismus tüzi aztán ki határozottan Plotinosnál a pantheismus zászlaját, és pedig a divatos theosophiai szellemnek megfelelőleg, emanatistikus formában.

Lassanként megszületik aztán a scholastica: e titáni küzdelem az *οὐσία* — substantia — fogalmával, melyet kellőleg meghatározni nem sikerülvén, nemcsak Almaricus, David de Dinanto, Erigena, Giordano Bruno és Böhme Jakab vallják nyíltan a pantheismust, hanem e gyanuval magát Aquinoi Tamást sem áttolja illetni majd Scotus, majd Occam . . . Bukik tehát a scholastica, mint melyen vörös fonalként huzódik végig a pantheismus; és Descartes mit csinál a substantia fogalmával? Hagyományozza úgy, amint öröklé!

Spinoza végre az, ki az öröklött helytelen meghatározásból vas következetességgel vonja le a legvégső folyományokat is, és ez által szoros logikai formát kölesönöz az ind emanatistmustól Descartesig vergődő pantheismusnak . . .

Azonban ime a substantia helytelen meghatározására fektetett pantheismus csakhamar elveszti ezen eddigi alapját. Leibnitz ugyanis megjavítja a hibát: elégségesnek mutatva ki az állag mint öntevés fogalmában annyit, ha képes az saját külön létét más létezőkkel szemben bizonyítani be; s így föléssé lőn benne az önlétokság terminusa.

Másrészt azonban ép Leibnitz készíté elő a modern pantheismust a monádról szóló azon tanával, mely szerint a monád semmi más monáddal absolute nem jöhet érintkezésbe: örök, praestabilita har-

monia történik benne minden változás, — megfelelőleg a többi monád változásainak, mintha azokkal kölcsönhatásban volna. — Ugyde ha így, akkor az egyéni én monád teljességgel nem tudhat meg semmit a többi monádról, valamint hogy nincs is ezekre az én monádon kívül semmi szükség: s ime Fichte idealismusa!

Csak logikai alapra van tehát szükség, hogy az én böleselete igazolva legyen; elannyira, hogy Kantnak csak „elvétve“ kellett kiszalasztania a tér és idő kritikája alkalmával az idealismus lejtőjét jelző szavakat, s Fichte kész is volt azt rögtön megragadni s az én böleseletének idealis pókhálóját belőle kiszőni. — Igen, de az egyéni én nem tekinthető világnézet — rendszer középpontjának a gyakorlati élet instantiai folytán. Tova halad tehát Fichte a világnézet, abszolút én álláspontjára, — s megszületik a pantheismus idealis!

Még csak egy lépés, — és Schelling otthon érzi magát a spinozizmusban; a a következő lépéssel a neoplatonismus mysticizmusáig hatol; a harmadik lépésre pedig Böhme Jakab theogoniája — s kosmogoniájánál látjuk!

Mellékesen említve Baadert és Krauset, Schelling híveit, Hegel érdemel ismét kiválóbb figyelmet, mint ki éles kritikájával elégtelennek találva elődjénél a szelem és természet azonosítását, a szerinte jogaiban sértett szellemnek az abszolút gondolás elvével ad elégtételt; mely gondolás dialectikai fejlődéssel nővi ki magát világgá, istenné, — mindenségé: pantheismus absolutus!

Kérdés azonban, hogyan construalhatja a gondolás így a létet, holott habár tartalmazza is eszmeileg azt, — de mint szenvedőleges elv nem mehet át actualitásba? — Ezen segítő Schopenhauer, a hegeli gondolás-elvével szemben az akaratot tartja elvül, szerkesztve e világelvből az akarat pantheismusát.

Ámde míg a gondolás passiv, addig az akarat, ha activ is, de vak; honnan ismeri hát ama világregszert, mely az ő megvalósulása? Hogyan tudja, mit s mikép valósítson meg? Az eszmékből. De hol vannak amaz eszmék, miután az akaratból hiányoznak? — E kérdésekre akar felelni Hartmann, midőn a gondolás és akarat, Hegel és Schopenhauer elvét azonosítja az „Unbewusst“-ban, e lefordíthatatlan szóval jelölt elvben, mely a sem nem tudott sem nem tudó abszolútumot akarja jelenteni; s melyben a gondolási, a világregszert eszmeileg, programmszerűleg tartalmazó elv mint nő, s e pro-

grammot realisáló activ akarat mint férfi, együtt construalják a világ-rendszert: az „Unbewusst“ pantheismusát!

Elég ennyit hallanunk a történelemtől, hogy lássuk, miszerint csakugyan a pantheismus dominálja őt. Nem szükség Malebranche és Berkeley spiritualismusát, vagy a Feuerbach-Czolbe-Dühring-féle materialistico-sensualis irányt, s az e pórázokra fűződő egyéb rendszerkéket, irányokat s törekvéseket faggatnunk, végelemzésben ugyis valamennyit a pantheismus „Nirvánája“ nyeli el.

Mily szó! mily régi ismerős! Igen, az ind pantheismus mythicus szava ez, mely az emanatio ellensúlyaként absorbealandónak jelzi egykoron a világegyetemet. És ugyanezen eszmére lyukad ki a pantheismus legmodernebb alakulata is a pessimista Hartmannál, — visszavonatkozva az ő ind pantheismusra, hogy igaza legyen Hegelnek: a bölcelet történetének rendszere, — a körök köre! . . .

Ha ezek folytán bátran elmondható, hogy a bölcelet eddigi története, mint melynek gerincét az ugyanazon eszmevelőt burkoló $\xi\nu$ — $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ — $\omicron\nu\sigma\acute{\iota}\alpha$ snbstantia — monad — én — azonság — gondolás — akarat — Unbewusst — szócsigolyák alkotják, — a pantheismus története, akkor bizonyára kimondhatjuk azt is, hogy itt az ideje, hogy a bölcelet valahára leszámoljon a pantheismussal, mint a hogy leszámolt az idealismus- és realismussal. Hogyan is mondhatnók Istent s a világot azonosaknak, holott egyiket sem ismerjük lényegében?

Hiába mellőzi e szerint a kérdést a positivismus, mely a többi tudományok tényeit gyűjtve, az elmélet logikáját a tények logikájával akarja helyettesíteni. E törekvés csak azt mutatja, hogy ha napjainkban a tudományok oly óriási tényhalmazzal nem rendelkeznének, akkor a bölceletnek ismét azon skepticismusba kellene süllyednie, melybe süllyedt már többször, midőn a philosophálás régibb alapja kimerült új alap nyerése előtt. Mert ily új alapot sem Trendelenburg, sem Lange, sem bárki más nem teremthet nyugaton bármily éles logikai fejtegetésekkel sem, — hallgatással mellőzve a retrospectiv ontologismust, thomisztikát s Kant-áramlatot, — minthogy a bölcelet eddigi kultur nyelveinek összes terminológiája a pantheismusban örvénylő bölceselmi phraseologia folytán úgyszólván teljesen saturálva van oly egyenes vagy mellékjelentésekkel, melyek a syllogistika terminus mediúsába ismét csak a pantheismust csempésznék be.

Új nyelv, s új alap szükséges tehát!

És vajjon hol található új nyelvet a bölcselkedés másutt, mint az áriai nyelvrendszerből elszigetelt, philosophiailag úgyszólván érintetlen magyar nyelvben? Melyen habár megszólalt is már a bölcsélet, de a kiküszöbölendő sok hibás terminus és barbarismus megóvára a helyettök még forgalomba nem hozott nyelvkincset . . .

És mi mástól várhatná a bölcsélet az új logikai alapot, ha nem a mi Horváth Cyrillünk concretismusától? — Hova is csatkozhatnék e concretismus a fönti sorokban érintett áramlatok közül, miután az eddigi tudományosok szerint tudós szerzője azok egyikét sem vallá? . . .

Azonban új alapot teremteni, főleg ifjú, forrásban levő nyelven, — ehez egy hosszú élet munkája, s minden tekintetben philosophiailag fegyelmezett nagy jellem szükséges, alattomban érve az egyéb philosophiai adományozottságokat.

Ilyen volt-e hát valóban Horváth Cyrill; s eddigi nyilatkozatai alapján várhatjuk-e az érintett óhajok teljesültét concretismusától?

* * *

Az 1869—70-iki egyetemi tanév elkezdődött. A hallgatók, különösen mi újoncok, kíváncsi várakozással járkáltunk a budapesti tud. egyetem harmadik emeletének folyosóján.

Midőn a csengetyű megkondult, sajátságosan kimért botkoppantást és lépteket hallottunk a lépcsőn. És föllépett egy tiszteletet parancsoló, alacsony s jó köpcös egyházi alak s végtelen nyugodt arccal s léptekkel haladt az u. n. conclave felé, nyájasan viszonzva a köszönéseket.

— Horváth Cyrill! susogák fülembé, mély tisztelettel a régibb polgárok.

— Nemesak őt, hanem látom a philosophiát is, — felelém.

Így láttam őt először az életben, s így és ilyenkor láttam mindig előadásai előtt.

Oly pontos volt, hogy óra ütésekor a csengetyűvel együtt botja is megkoppant a lépcsőn, s a „quadrans academicus“ ütésekor pont belépett a tanterembe. Elhelyezkedve, rendszerint krétával kezében a

táblához állt, ritkábban prelegált ülve, s nyugodt testtartással, rövid, kimért, de plasticusan könnyed kéz- s fejmozgással, szép csengő hangon, oly folyékonyssággal, milyenek párját addig nem hallám, merevség nélküli méltóságos hanglebegtetéssel, classicus tanhangulatban, ritka correct s szabatos nyelven beszélt addig, míg a három negyedét ütötte, tisztán elméletileg világítva meg tárgyát. Közben a gondolatmenetét jelző alapszavakat a táblára jegyezte. Amint pedig az óra három negyedét ütött, az elméletre részint példákat hozva föl, részint a kérdés gyakorlati oldalait stb. világítva meg, olykor egy-két ártatlan élcet is elsattantva, töltötte el az óra utolsó negyedét. — Csengetéskor könnyed meghajtással rögtön távozott.

Úgy hiszem, a mondottakban jó formán kimerítettem azt, amit róla szorosán az előadások keretén belül hallgatói tapasztalhattak. — Én azonban szerencsés valék nemcsak hallgatója — hanem úgyszólván lakó társának is lehetni, s így órákon kívül is érintkezhettem vele s csodálhattam és szerethettem benne az igazi nagy lelket. — Előadásai után rendszeren együtt mentünk haza, valamint egyébkor is találkoztunk napközben.

Mindig egyformának tapasztaltam. Életrendje kimért, szabályozott, s a legszükségesebbekre kívántató időn kívül folyton munkára szánt vala. Nyugodt külseje lelki nyugalommal is párosult. Mindenem, a mi apró bosszankodásokat szokott az embernek okozni, megközelíthetetlen magas nyugodtsággal tette magát túl. S ha valamit, úgy legfőlebb szelid mosolyát került volna erejébe elnyomni a bosszankodásra méltó körülmény fölött.

Leirhatatlanul jószívű volt, s oly mesterkéletlenül nyájas és kedves, amilyen csak angyal — vagy gyermek lehet!

Szóval, részemről a valódi bölcsesét láttam benne, kinek játszó munka a philosophálás: mert már nem *φιλόσοφος*, hanem *σοφός* vala.

Hanem tudott is ám kitaróan elemezni s az elemzettekből szerkeszteni! Egy alkalommal hozzá menvén, többszörös kopogás után megnyitom az ajtót, be megyek, vele szemben megállok, — és ő nem vőn észre, csak szavaimra nézett föl; valami dolgot kellett megbirálnia, melyet kezében tartva úgy el volt mélyedve, hogy nem tudta meg, mi történik körülé. Hegel jutott ekkor eszembe és Archimides, kik munka közben nem hallották a csatazajt.

És miért tudott így elmélyedni Horváth Cyrill a bírálatba? Mert föltétlenül tisztelte mások véleményét s meggyőződését, annyira, hogy soha sem tartá elég lelkiismeretesen megvizsgálnak azt, a mit valaki komolyan írt papírra; mert szerinte bármily helytelennek tünjék is az föl különben: valódi komolysággal leírva lehetséges vala az írónak oly lelki állapota, melyben sokszor helyes az, ami különben helytelennek látszik. És ez mély igazság! — Ellenben ha társalgás közben mondott valaki olyast, minek helytelenségéről meg volt ő győződve, vita nélkül oly finoman meg tudta javítani a beszélőt, hogy az sohasem érezte botlása szégyenét.

Mert ő nem ítelt el senkit. Pedig oly emberismerete volt, hogy néhány szóval minden ismerősét velejéig találva tudta jellemezni; de csak jó oldalról tette ezt hallatomra. És hátsó gondolat soha sem volt abban, a mit mondott.

Egyéniségéről sokat mondék-e már célomra vonatkozólag, vagy keveset, valóban nem tudom. — Annyit azonban tehetek még a mondottakhoz, hogy Horváth Cyrill, ha Budapesten születve más városban megfordulni köteles nem lett volna: életrajzát az események oldaláról a matricula s még néhány okirat kimeritené! S ha azon nemzet a legboldogabb, melynek története a legrövidebb; s az a legerősebb ember, ki legtovább képes teljes mozdulatlanságban állani: akkor az a valódi böles, kinek másokkal legkevesebb összeütközése volt. — főleg oly sok ismerőssel birva s oly sokakkal működve közös pályán közös célra, s oly mély nyom hátrahagyásával annyiak szívében!

A legmélyebb nyomot azonban böleselme fogja képezni, melynek Sokratesként ő maga volt megtestülése. Nem tudom, az elme élt, vagy a jó szívet, vagy a kitartó akaratot tükrözi-e jobban a concretismus elve?

Ez elv azon mély logikai fölfogáson alapszik, mely szerint az azonság elvének eddigi helyére a philosophiai deductiókban az egység elve állítandó. Eddig ugyanis az azonság e formuláját alkalmazá a logika: minden az a mi, azaz önmagával egyenlő. És ez helyes is magában tekintve. Ámde lássuk, mit fejez ez ki? Azt, hogy mindennek, gondolatnak úgy mint létezőnek, oly mozzanatokból kell állnia, melyek együtt amaz egészet alkothatják: a dolog egésze legyen egyenlő részeinek összegével. Így hát minden mint egész önmagán belül megkülönböztett egységül tekintendő.

E formulában logikai szükségképséggel le van az előbbi formula következménye vonva úgy, hogy ez teljes kifejezéseül tekintendő annak, ami előbb beburkoltan volt mondva.

Az eddigi logika szerint tehát pl. e fogalom: viz. azonos volt; valamint ezek is azonosak voltak önmagokkal: oxigén, és hidrogén; így van ez eddig Horváth Cyrill szerint is. Ámde míg a régi logika itt megállapodva alkalmat adott azon téves következtésre is, hogy tehát az oxigén is lehet azonos a hidrogénnel, addig Horváth Cyrill szerint a viz mint oxigén és hidrogén egysége önmagán belül megkülönböztetett egység, s így tekintve, az egység fogalma elzárja az azonság fogalomnak értéken kívül további alkalmazását.

Hogy ez egyszerűnek látszó fölfogás rendkívüli jelentőségét lássuk, gondoljunk csak pl. Schellingre. Nem azt mondja-e ő, hogy a természet és szellem azonos egymással Istenben? Innen pantheismusa; pedig ép oly kevéssé mondhatók kellő logikai alapon azonosoknak, mint a hidrogén oxigén sem azonosak a vízben.

Ha tehát két vagy több fogalom egysége valamely harmadik főszóbb fogalmat alkot: ez utóbbi bár önmagával azonos, de ama két fogalom csak egységben lesz, anélkül, hogy egymással azonosak lennének egyszersmind! E fölfogás mellett tehát nem lehetséges az ily helytelen logika:

$$A=A;$$

$$\text{de } A=(a+b);$$

$$\text{tehát } a=b.$$

Pedig nem ismétlődött-e ezen helytelenség mindannyiszor, valahányszor a pantheismus kiujult? — Sőt nem ismétlődött-e minden egyoldalú idealismus s realismusban is? . . . Azért boesájtá, előre Horváth Cyrill a különböző fogalmak tartalmi szempontból való egymáshoz viszonyítását tárgyaló fejtegetésekor e szavakat: „A kérdés roppant fontos, mert így formulázódik: vannak-e absolute azonos fogalmak? Ha ugyanis volnának, akkor igaz és helyes volna az idealismus, materialismus és pantheismus“. . .

Horváth Cyrill dedukcióiban tehát az azonosság eddigi helyére ez összerüség, az egység lép, mely ép oly termékeny eredménnyel szünteti meg a dualismust, mint amaz, a nélkül, hogy akár a létből eredtetné a gondolatot, akár az utóbbiból az előbbit; vagy akár a világot absorbeáltatná az Isten, akár ezt amaz által; s noha nála is

az ismeret a lét és gondolat egysége, — de nem az on s á g a ; azonos csupán az ismeret önmagával, mint a lét is meg a gondolat is önmagával.

Az összerúsegekként fölfogott elvöböl szükségkép következik Horváth Cyrill módszere is. — A philosophiai módszerre vonatkozó gondolatait akadémiái fölolvasásaiban tette közö. Ezek eredménye szerint tulajdonkép három tudományos módszer van, u. m. az analitikai, syntheticeai és dialecticeai; s ez utóbbit, mint a két előbbi egységét, tekinti ő a philosophia sajátlagos módszerének.

És valóban; vagy a tapasztalati egyedek, vagy az elvont általánosból indulhatunk ki; de ha elemzünk, ez elemzés eredményét össze kell foglalnunk, — s így az analysis szükségli a synthézist; viszont ha az általánosból, a syntheticumból akarunk kiindulni, már az első lépés is e syntheticum elemzése. Ezért eserélé föl sok uagy gondolkodó a kettőt, mint Kant is, ki tulajdonkép az analysisist nevezé synthesisnek, s azért veté föl a bodza-útra vívő ezen kérdést: hogyan lehetségesek aprioristikus syntheticai itételek?

Ép ez mutatja, hogy az említett két módszer mindegyike magában véve csak egyoldalú; egyszersmind azonban fogalmilag kizárván egymást, pusztán külső tákolt összefüggesztésök nem lehetséges; egy oly fönsőbb harmadik módszert tesznek tehát szükséggesé, mely a két előbbinek mozzanatait szervesen egyesíti magában, menten az egyoldaluságtól.

És ilyen a dialectikai módszer.

E módszer tekintetében legjelentékenyebb előmunkása Horváth Cyrillnek Hegel. Már ennél szembetűnő e módszer triplicismusa; de még itt sokszor erőszakolt vagy mesterkélt, Horváth Cyrillnél addig szükségképes és természetes. Mert ha az azonság szerint minden gondolat önmagán belül megkülönített egység, akkor okvetetlenül:

1) thetice kitüzendő a fejtegetés alatti fogalom, mint még beburkolt egység;

2) antithetice megkülönítettnek az azt alkotó mozzanatok (analysis)

3) synthetice eme megkülönített részek ismét összefoglaltatnak az előbocsájtott fogalmi egész egységébe, hogy így valóban mint önmagával azonságban levőt értsük át a fogalmat, mint már kifejtett egyszet, s önmagán belül megkülönült egységet.

Ennélfogva tehát az így kifejtett fogalomnak tartalmát képező mozzanatok, mint alsóbb fogalmak, együtt képezik egy harmadik fősőbbnek alkotó elemeit, s így ezek bizonyos kölcsönhatásban vannak egymással: ellenállásban; mely szerint az egyik fogalom nem csak tagadja azt, mit a másik állít, hanem helyébe más valamit állít. Ily ellenállók pl. e fogalmak: vörös és kék; mert a mi vörös, az nem csak nem kék, hanem vörös is; és viszont.

Az ily fogalmak azonban ama fősőbb, általánosb fogalomban, melynek mozzanatait képezik, kibékülnek: egységre jutnak, noha koránt sem azonosak egymással. Tehát a fenti példában a vörös és kék fogalmai csak mozzanatai, léti alakjai a szín fogalmának: mely kifejezésben tehát: szines! megszűnik a vita, vörös-e vagy kék?...

És így valóban, mint Horváth Cyrill mondá, egész „gondolásunk ellenállásban mozog“.

Ámde ha így, akkor Hegel és Horváth Cyrill módszerre közt óriási a különbség; mert Hegel dialekticájának emeltyűjévé az ellenmondást tevő; már pedig akkor, amint nyilván látható ugy az azonság, mint a módszer eddigi fejtegetéséből, Hegel e fölfogása okvetetlenül ama fönt hibásolt logikátlanságot involválja mely szerint: $a=b$. Azért is mondá hát azonosnak valóban a gondolást és létet, illetőleg ez utóbbit az előbbiben tartalmazottnak, s azért ki sem is kerülheté a pantheismust...

A másik nevezetes körülmény, mely Horváth Cyrill módszerét az eddigi dialektikától megkülönbözteti, s a miért különösen szerette módszerét inkább genetikainak nevezni, abban áll, hogy azon szempontokat, melyekről a tárgyalandó kérdés tekinthető, megjelölván, e szempontok nemcsak a módszerbeli triplicizmus mozzanatait képezék, hanem egyszersmind az ezekről eddigelé létrejött philosophiai nézetek rendszeres áttekintését s kritikáját is eszközlék; úgy hogy e szempontok letárgyalásával az illető kérdés historicuma is ki lőn mérítve. Így tehát Horváth Cyrill módszere valóban concretisticus annyiban is, a mennyiben a tárgyalat kérdéseknek történeti genesisét is fölkarolá.

És ennyi ismertetésül elég is tán, álláspontját, elvét s módszerét illetőleg; mert többet, hátrahagyott munkáinak várható megjelente előtt most nem akarunk mondani. Majd aztán válik meg, a bölcsélet történetének megmaradjon-e eddigi fölosztása, vagy új fölosztásra

legyen-e szükség: Hartmannig a pantheismus, Horváth Cyrilltől fogva pedig a concretismus korszakaira osztatván!

Ezeket azonban el merém mondani, hogy egyelőre is szolgálatot tegyek a nagy embereit megbecsülni tudó magyar közönségnek.

Jól-e? Isten tudja; mert én csak copiát akartam készíteni mindarról, amit tapasztaltam; és pedig oly tárgyilagos copiát, hogy ha azon nagy szellem, kit jelenleg Seneca Luciliusnak adott tanácsa szerint mellettem állani képzelek, ezeket olvasná: ne neheztelhessen az irottakért, mint áldott hamvaira kegyelettel hintett áldozatomért!

Eger.

Dr. Maczki Valér.
